

POLOŽAJ BOŠNJAKA-MUSLIMANA U SANDŽAKU I NAPORI ZA OČUVANJE MEĐUETNIČKE TOLERANCIJE U NOVOM PAZARU

Safeta Biševac

1. Bošnjačko-muslimanska manjina u Sandžaku

1.1. Istorijska, geografska i demografska slika Sandžaka

Sandžak se prostire na površini od 8.687 kvadratnih kilometara. Prema podacima popisa održanog 1991. godine, u regiji živi oko 440 hiljada stanovnika: 253.000 (55%) Bošnjaka-Muslimana i 187.000 (45%) Srba i Crnogoraca. Ova regija se nalazi na tromeđi Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, i administrativno je podeljena između dve jugoslovenske federalne jedinice. Srbiji pripada šest sandžačkih gradova (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Priboj, Prijepolje i Nova Varoš), a Crnoj Gori pet (Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Pljevlja i Berane). Učešće Bošnjaka-Muslimana u stanovništvu Srbije iznosi 2,7%, Crne Gore 14,6%, a Savezne Republike Jugoslavije 3,2%.

Posmatrano po opštinama, procenat bošnjačko-muslimanskog stanovništva iznosi: Novi Pazar 80%, Tutin 97%, Sjenica 85%, Prijepolje 40%, Priboj 10%, Nova Varoš 8%, Rožaje 95%, Bijelo Polje 45%, Plav 80%, Pljevlja 30% i Berane 30%.

S obzirom na to da poslednje godine na prostorima bivše i sadašnje Jugoslavije karakterišu procesi iseljavanja različitih nacionalnih zajednica, te da popis u novoj jugoslovenskoj državi još nije obavljen, demografski podaci, ne samo za Sandžak, već i za ostale delove nekadašnje SFRJ, zasnivaju se ne samo na egzaktnim podacima od 1991. godine, već delimično i na pretpostavkama o migracijama nakon 1991. godine.

Do 1912. godine i Prvog balkanskog rata, Sandžak je bio u sastavu Otomanske Imperije. Tokom viševjekovne turske vladavine, novopazarski Sandžak, koji je obuhvatao veći deo sadašnje regije, najpre je bio u sastavu Bosne, a zatim je postao posebna administrativna jedinica. Oktobra 1912. godine srpske i crnogorske vojne trupe osvajaju Sandžak. Granice osvajanja dve vojske postale su i granice između dveju tada nezavisnih kraljevina, Srbije i Crne Gore. Sandžak ulazi u administrativni sastav Srbije i Crne Gore, a nakon Prvog svetskog rata, postaje deo novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Iseljavanje bošnjačko-muslimanskog stanovništva iz Sandžaka, uglavnom ka Turskoj, otpočelo je ubrzo po povlačenju turske vojske i uspostavljanju srpske i crnogorske vlasti. Iseljavanje su podsticale kako vlasti Kraljevine SHS (kasnije Jugoslavije), tako i Republike Turske, da bi ovaj trend bio nastavljen i nakon uspostavljanja socijalističke vlade u posleratnoj Jugoslaviji. Beograd i Ankara sklopili su niz "džentlemanskih sporazuma" o olakšavanju procedure iseljavanja Sandžaklija u Tursku. Prvi su želeli da broj Bošnjaka-

Muslimana, u čiju su lojalnost državi sumnjali, smanje na "podnošnjivu" meru, dok je Turskoj bilo potrebno stanovništvo koje bi "popunilo" nenaseljene teritorije. Poslednji sporazum na vrhu takve vrste potpisan je 1954. godine. Pretpostavlja se da je više od milion građana današnje Turske poreklom iz Sandžaka, tako da danas Sandžaklija i njihovih potpomaka u Turskoj ima više no u Sandžaku.

Izbijanjem jugoslovenske krize i rata u Bosni i Hercegovini, ponovo jačaju procesi iseljavanja bošnjačko-muslimanskog stanovništva. Političke stranke ove nacionalne zajednice tvrde da je 60-80.000 Bošnjaka-Muslimana napustilo Sandžak proteklih godina, što je uticalo na promenu etničke slike regije. Za razliku od ranijih emigranata koji su išli uglavnom ka Turskoj, emigranti se danas upućuju uglavnom ka zapadnim zemljama i Bosni i Hercegovini.

1.2. *Verski faktor*

Pripadanje islamskoj veri za Bošnjake-Muslimane predstavlja primarni faktor nacionalnog bića, a Islamska zajednica uživa izuzetno veliki autoritet. Po raspadu SFRJ, raspala se i tada jedinstvena Islamska zajednica tadašnje Jugoslavije, a Bošnjaci-Muslimani Sandžaka osnivaju Mešihat (Starešinstvo), kao najviše telo svoje verske zajednice. Zvanični Beograd odbija da prizna Mešihat Islamske zajednice Sandžaka.

Odbijanje Beograda bilo je zasnovano verovatno na proceni da iza Mešihata stoji najjača muslimanska partija SDA. No, ovakav stav beogradskih vlasti nije uticao na delatnosti Islamske zajednice Sandžaka. Poslednjih godina, sandžački Mešihat se distancira od politike SDA, a sandžački muftija Muamer efendija Zukorlić nije se libio da izjavi da su "Političke partije Sandžaka promašena investicija. One, ovakve kakve jesu, ne mogu da odgovore osnovnoj funkciji, a to je artikulacija i ostvarenje interesa Bošnjaka u Sandžaku, Srbiji i Jugoslaviji".

Beogradske vlasti, po oceni islamskih velikodostojnika, poslednjih godina pokazuju izvesno popuštanje i iniciraju kontakte sa lokalnim organima Islamske zajednice Sandžaka. Međutim, na višem nivou centralne vlasti i dalje odbijaju svaku saradnju i pokretanje pitanja za koja su muslimanski sveštenici i vernici zainteresovani, kao što su, ishrana vojnika muslimana dok su u službi u Vojski Jugoslavije i izučavanje veronauke u državnim školama.

1.3. *Ekonomske i socijalne prilike*

Sandžak tradicionalno spada u ekonomski izuzetno nerazvijena područja Jugoslavije. Od tri većinsko bošnjačko-muslimanska grada u srbijanskom delu Sandžaka, dva, Sjenica i Tutin spadaju u kategoriju nerazvijenih područja, dok je Novi Pazar tek nedavno prevazišao ovaj status.

Sa nacionalnim dohotkom manjim od 15 procenata republičkog proseka, Tutin je najnerazvijenija opština Srbije, a Novi Pazar sa 89 nezaposlenih na hiljadu stanovnika, nalazi se na drugom mestu u užoj Srbiji. U odnosu na republički prosek, nacionalni dohodak Novog Pazara iznosi 53, a Sjenice 41 odsto. U obližnjim većinsko srpskim i

takođe nedovoljno razvijenim gradovima, Raški i Brusu, nacionalni dohodak iznosi 87, to jest 61 odsto republičkog proseka.

Po podacima vladajućih struktura, ekonomska nerazvijenost jednako pogađa pripadnike obe nacionalnosti, a na lokalnom nivou dosledno se sprovodi politika nacionalne ravnopravnosti, što se ilustruje novopazarskim primerom. U Novom Pazaru, gradu koji ima više od 80 hiljada stanovnika, (80% Bošnjaci-Muslimani, 20% Srbi), po podacima opštinskog odbora SPS zaposleno je 18.230 osoba, 75% Bošnjaka-Muslimana i 25% Srba. Među direktorima javnih preduzeća takođe prednjače Bošnjaci-Muslimani. Što se privatnih firmi tiče, od ukupnog broja registrovanih, Bošnjaci-Muslimani su vlasnici 95% preduzeća. Među rukovodećim osobljem u privredi i vanprivredi, po podacima socijalista, nalazi se 151 Bošnjak-Musliman i 79 pripadnika srpske i crnogorske nacionalnosti.

Muslimanske stranke, pak, raspolazu drugačijim podacima. Ističe se da je "etničko čišćenje", najvidljivije u lokalnoj policiji gde Bošnjaka-Muslimana nema na rukovodećim mestima. U privrednim, medijskim i društvenim strukturama, rukovodeći kadar, po njihovoj tvrdnji, čine isključivo Srbi i Crnogorci.

1.4. Ustavni i politički status Sandžaka

U jugoslovenskom ustavnom i političkom sistemu, Sandžak nikada nije imao poseban regionalni status, a Bošnjacima-Muslimanima do ustavnih amandmana od 1968. godine nije priznavan status nacije. Nakon ovih ustavnih reformi, Bošnjaci-Muslimani dobijaju status ravnopravnog jugoslovenskog naroda i to pod zvaničnim nazivom Muslimani. Sadašnji Ustavi Srbije i SRJ ne pominju Bošnjake-Muslimane ni kao narod ni kao nacionalnu manjinu. U Ustavu Crne Gore Muslimani, kao i ostale nacionalne manjine, imaju status "nacionalne ili etničke grupe". "Posebna prava" pripadnika nacionalnih ili etničkih grupa definisana su u petom delu crnogorskog Ustava i, između ostalog, obuhvataju pravo na isticanje nacionalnih simbola, školovanje na maternjem jeziku i kontakte sa matičnim državama.

Ni Srbija ni SR Jugoslavija nemaju posebne zakonske akte o pravima nacionalnih manjina. Pojedine opozicione stranke i nevladine organizacije predlagale su donošenje zakona o manjinama, što su socijalisti uvek odbijali. Ustavno-formalno izjednačen status većinskog, srpskog, i ostalih manjinskih naroda u Srbiji pruža vlastima širok manevarski prostor da sprovode politiku nejednakih aršina prema različitim etničkim grupama u Republici. Tako je tretman sandžačkih Bošnjaka-Muslimana zavisio od političkih potreba Beograda i odnosa prema susednoj Bosni i Hercegovini. Kako Bošnjaci-Muslimani u Srbiji i SR Jugoslaviji nemaju status nacionalne manjine, ne garantuju im se nikakva manjinska prava.

Konfuziji oko (ne)priznavanja Bošnjacima-Muslimanima statusa naroda, doprinosili su i njihovi politički predstavnici i intelektualci koji godinama nisu mogli da se dogovore oko toga da li njihovu naciju treba zvati Muslimanima ili Bošnjacima. Pomalo nesrećan termin Musliman vezivan uglavnom za versku pripadnost, zamenjen je 1993. godine na kongresu Bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu nazivom Bošnjak, koji datira iz prošlog veka. Odluke Kongresa prihvatile su sve bošnjačko-muslimanske stranke u BiH i Sandžaku, ali ne i jugoslovenske vlasti. Republičke i savezne vlasti odbijaju da priznaju i prihvate termin Bošnjak i dalje nazivajući tu naciju Muslimanima, cesto uz malo "m" (negirajući

time nacionalni status). Pojedini pripadnici srpske političko-intelektualne elite koriste termin “Srbi islamske veroispovesti”. Zbog terminološko-političkih nesuglasica koje i dalje vladaju oko imenovanja ove nacije, u ovom radu biće korišćen dvojni naziv Bošnjaci-Muslimani.

2. Politička kriza u Jugoslaviji i njen uticaj na položaj bošnjačko–muslimanske manjine

2.1. Najteži oblici kršenja ljudskih prava

Zaoštavanje političke krize na jugoslovenskim prostorima, dovelo je do pogoršanja položaja sandžačkih Bošnjaka-Muslimana. Početak rata u susednoj Bosni i Hercegovini, dodatno je opteretio međunacionalne odnose u Sandžaku i iskomplikovao položaj Bošnjaka-Muslimana. Sandžaklijama je odjednom generalno prišivena etiketa “džihad bojovnika” i “islamskih fundamentalista”. Tome su naročito doprinele specijalne radio i televizijske emisije Radio-televizije Srbije i natpisi u državno kontrolisanim novinama o “paklenim separatističkim planovima” sandžačkih stranaka o izgradnji “zelene transverzale” kroz Srbiju i SRJ i njihovim navodnim vezama sa islamskim teroristima pojedinih arapskih zemalja.

Takva medijska klima, uz rat u Bosni i Hercegovini, doprinela je tome da, posle Albanaca, Bošnjaci-Muslimani postanu najomrznutiji narod u Srbiji. Prema istraživanjima javnog mnjenja, koje je sproveo Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 54,4 odsto Srba smatra da su Bošnjaci-Muslimani opasni po državu, 58,5 ne gleda blagonaklono na mešovite srpsko-muslimanske brakove, a 37,1 odsto Srba ne bi želelo da im Bošnjak-Musliman bude pretpostavljeni na poslu.

Pogoršanje položaja sandžačkih Bošnjaka-Muslimana pratili su i najteži oblici kršenja ljudskih prava (ubistva, otmice i ranjavanja). Iako poslednjih godina nisu zabeleženi takvi slučajevi, normalizaciju prilika u Sandžaku i dalje onemogućavaju tamne mrlje iz bliže prošlosti, ali i zakonski akti koji diskriminišu pripadnike bošnjačko-muslimanske nacionalnosti. U takve akte spadaju: Zakon o kontroli prometa nekretnina, Zakon o sprovođenju programa za zaustavljanje nepovoljnih migracionih kretanja, Uputstvo o zabrani povratka azilanata, Zakon o nedovoljno razvijenim područjima i Zakon o prostornom planiranju. Zakon o kontroli prometa nekretnina komplikuje, a u nekim slučajevima onemogućava, promet nepokretnosti između pripadnika srpske i manjinskih nacionalnosti u kojima je etnička struktura po Srbe nepovoljna. Država onemogućava povratak mladića koji su, odbijajući da stupe u rezervni ili redovni sastav Vojske Jugoslavije tokom rata u BiH, emigrirali u inostranstvo. Ipak, poslednjih meseci je приметно da sve manje mladića bošnjačko-muslimanske nacionalnosti odbija da služi vojni rok u VJ, tako da je procenat izbegavanja vojne službe u Sandžaku postao zanemarljiv.

Uznemiravanje, zastrašivanje i nasilje prema lokalnom bošnjačko-muslimanskom stanovništvu bili su posebno intenzivni od 1992. do 1994. godine u graničnim mestima prema Bosni i Hercegovini. U Sandžaku je, prema podacima sandžačkog Helsinškog odbora za ljudska prava, u ovom periodu izvršeno šest otmica, ubijeno 34 ljudi bošnjačko-

muslimanske nacionalnosti, kidnapovan 51 građanin iste narodnosti, minirano 105 objekata u vlasništvu Bošnjaka–Muslimana i etnički “očišćeno” 27 sela. Veruje se da su vojne jedinice bosanskih Srba odgovorne za najveći deo ovih zločina, naročito na području Sjeverina i Bukovice, ali ni jugoslovenska armija ni policijske snage Srbije nisu učinile dovoljno u sprečavanju ovakvih incidenata. Pre bi se moglo reći da su jugoslovenske vlasti, ako ne pomogle, bar nemo posmatrale uznemiravanje i nasilje nad Bošnjacima-Muslimanima.

Na primer, u oblasti Mesne zajednice Bukovica koja pripada pljevaljskoj opštini, pre početka rata u BiH živelo je 186 bošnjačko-muslimanskih porodica, ali je njihov broj pao na svega 24. Tokom ratnih godina, ova oblast je bila zatvorena za posete domaćih i stranih novinara. Radi smirivanja situacije u Bukovicu su 1992. godine upućene i pojačane jedinice jugoslovenske armije, ali je njihovo prisustvo, po tvrdnjama lokalnog stanovništva, samo pogoršalo stanje.

U Pljevljima su napadi na bošnjačko-muslimansko stanovništvo počeli 1992. godine, kulminirajući u ubistvima nekolicine ljudi. 22. oktobra 1992. godine, u selu Mioča, iz autobusa koji je saobraćao na liniji Priboj-Sjeverin oteto je 17 Bošnjaka-Muslimana. Odvedeni su u nepoznatom pravcu i po nezvaničnim vojnim izvorima masakrirani pored višegradske banje.

Nakon ove otmice, iz Sjeverina, Međurečja, Zabrđa, Zabrnjice, Krajčinovića, Živinice, Sastavaka, Kukurovića i drugih graničnih sela pribojske opštine iselio se najveći deo bošnjačko-muslimanskog stanovništva. Zbog otmice u Sjeverinu nije podignuta nijedna optužnica, a državna komisija koju je formirao tadašnji predsednik SRJ Dobrica Ćosić završila je rad bez ikakvih rezultata. Iz voza Beograd-Bar u selu Štrpci februara 1993. godine otet je 21 putnik. Oteti su odvedeni u nepoznatom pravcu i, kako se pretpostavlja, likvidirani. Među otetima je bilo 19 Bošnjaka-Muslimana, jedan Hrvat i jedan izbeglica iz Bosne rođen u mešovitom, srpsko-bošnjačkom braku.

Na svu sreću, ovakve akcije u većinsko srpskim gradovima Sandžaka nisu dovele do osvetničkih akcija u većinsko bošnjačko-muslimanskim sredinama. U Novom Pazaru, Tutinu, Sjenici, Rožajama, Plavu, u istom periodu, nisu zabeleženi ozbiljniji međunacionalni incidenti.

2.2. *Politički život u Sandžaku*

Nacionalno-političku homogenizaciju većinskog, srpskog naroda, krajem protekle i početkom ove decenije, pratio je identični proces među pripadnicima ostalih nacionalnih zajednica. Maja 1990. godine u Sarajevu je osnovana Stranka demokratske akcije čiji je zadatak bio okupljanje svih Bošnjaka-Muslimana na prostorima tadašnje SFRJ. Ubrzo nakon toga, SDA formira svoje ogranke po tadašnjim jugoslovenskim republikama. Ogranak za Srbiju, koji faktički i danas predstavlja sandžačku SDA, osnovan je 29. jula 1990. godine u Novom Pazaru. Za predsednika SDA za Srbiju izabran je dr. Sulejman Ugljanin, stomatolog iz Novog Pazara. Drugi čovek stranke postao je generalni sekretar Rasim Ljajić, lekar iz Novog Pazara.

Pod uticajem sandžačke SDA, u Novom Pazaru je maja 1991. godine osnovano Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka (od 1996. godine, Bošnjačko nacionalno vijeće

Sandžaka). Ova ambiciozno zamišljena organizacija trebalo je da predstavlja neku vrstu neformalne sandžačke skupštine, ali je, mada okuplja više sandžačkih stranaka i udruženja građana, postala transmisija predsednika SDA Sulejmana Ugljanina, najuticajnijeg sandžačkog političara.

Oktobra 1991. godine SDA i Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka raspisuju i, uprkos policijskoj zabrani, sprovode referendum o autonomiji regije. Na referendumu se, prema tvrdnji organizatora, 98% Bošnjaka-Muslimana izjasnilo za "punu političku i teritorijalnu autonomiju" Sandžaka i, u slučaju raspada SFRJ, za pravo priključenja regije nekoj jugoslovenskoj republici. Leta 1992. godine MNVS usvaja *Memorandum o specijalnom statusu Sandžaka*, kojim se za region predviđa široka politička, ekonomska i zakonodavna autonomija u okviru Jugoslavije. Memorandum je upućen republičkim skupštinama i saveznom parlamentu, ali su sva tri tela odbila razmatranje ovog dokumenta, karakterišući ga kao separatistički akt.

Jula 1993. godine Okružni sud u Užicu zabranio je štampanje i distribuciju Memoranduma, navodeći kao razloge raspirivanje nacionalne i verske mržnje i ugrožavanje teritorijalnog integriteta zemlje. Odluku užičkog suda potvrdio je i Vrhovni sud Srbije.

Početkom avgusta 1999. godine Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka usvojilo je dva nova dokumenta: *Deklaraciju o pravu Bošnjaka na političku i nacionalnu ravnopravnost* i *Memorandum o autonomiji Sandžaka i posebnim odnosima sa BiH*. Ovi dokumenti su upućeni Saveznoj vladi na razmatranje, ali su do danas ostali bez odgovora. Kako se usvojeni dokumenti bitnije ne razlikuju od Memoranduma od 1992. godine, za verovati je da će zvanični Beograd, ako i razmotri ponuđene dokumente, odlučno odbiti široko traženu autonomiju.

Na prvim višestranačkim izborima u Srbiji, SDA je osvojila tri poslanička mesta, a njihov predsednički kandidat Sulejman Ugljanin četvrto mesto, iza Slobodana Miloševića, Vuka Draškovića i Ivana Đurića. Već sledeće godine republički poslanici SDA napuštaju Skupštinu Srbije, protestujući zbog podizanja borbene gotovosti snaga jugoslovenske vojske i srpske policije oko sandžačkih gradova. SDA bojkotuje naredne predsedničke i parlamentarne izbore, a tokom 1993. godine policija u Sandžaku otpočinje akciju oduzimanja nelegalnog oružja kod Bošnjaka-Muslimana.

Iako su rezultati akcije bili dosta skromni (kako tvrde advokati Helsinškog odbora za ljudska prava u Sandžaku, tokom 1993. i 1994. godine evidentirano je 1082 pretresa u bošnjačko-muslimanskim kućama, a oružje je pronađeno u manje od pet odsto slučajeva), podignuta je velika medijska prašina. Slede i sudski procesi koje su organizacije za ljudska prava okvalifikovale kao montirane. 45 članova rukovodstva i simpatizera SDA u Novom Pazaru i Bijelom Polju, optuženi su zbog "udruživanja radi neprijateljske delatnosti". U ova dva procesa svih 45 optuženih proglašeno je krivim i osuđeno na ukupno 168 godina robije.

Među osuđenima je bio i Harun Hadžić, tadašnji predsednik crnogorskog dela stranke i poslanik Skupštine Crne Gore. Tokom 1996. godine predsednik Crne Gore Momir Bulatović pomilovao je 21 osuđenika "bjelopoljskog procesa", dok je Vrhovni sud Srbije poništio presude novopazarskog suda protiv 24 člana SDA i vratio slučaj nadležnom sudu na ponovno razmatranje.

Prvooptuženi u novopazarskom procesu bio je Sulejman Ugljanin, predsednik SDA i MNVS, koji neposredno pre podizanja optužnice napušta zemlju i odlazi u Tursku.

Ugljanin se u zemlju vraća tek septembra 1996. godine. Na saveznim izborima održanim te godine, Ugljanin, uz Haruna Hadžića, postaje poslanik Savezne skupštine SR Jugoslavije.

Tokom višegodišnjeg odsustva Sulejmana Ugljanina, deo stranke oko Rasima Ljajića kreće drugim političkim putem. U leto 1995. godine Ugljaninove i Ljajićeve pristalice održavaju zasebne partijske skupštine na kojima biraju svoje lidere za predsednike. Političke nesuglasice dovode do apsurdne situacije, koja se ogleda u formiranju čak pet stranaka sa sličnim imenom: SDA, SDA Sandžaka, SDA Jugoslavije, Stvarna SDA, Prava SDA. Ipak, istinski politički značajne su samo dve okupljene oko suprotstavljenih lidera: SDA, pod vođstvom Sulejmana Ugljanina i Koalicija Sandžak pod vođstvom Rasima Ljajića. Ove stranke imaju donekle različite pristupe za rešavanje statusa bošnjačko-muslimanske manjine i sandžačke regije. Dok se Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka i SDA Sulejmana Ugljanina zalažu za široko shvaćenu autonomiju, koja bi trebalo da ovoj regiji omogući pravo na sopstvenu skupštinu, vladu, policiju, ekonomsku politiku, Koalicija "Sandžak" koju predvodi Rasim Ljajić zastupa model regionalne autonomije po evropskom receptu, a koja bi se, uz saglasnost zainteresovanih strana, ostvarivala "korak po korak".

Za razliku od Ugljaninove stranke koja nikada nije pokazivala želju za saradnjom sa srpskim strankama (doduše takva želja nije pokazivana ni sa druge strane sve do 1999. godine), koalicija Rasima Ljajića je član Saveza demokratskih partija i blisko saraduje sa Savezom za promene (reč je o dve opozicione grupacije koje su se u leto 1999. godine afirmisale kao glavni nosioci otpora režimu Slobodana Miloševića). Koalicija "Sandžak" veruje da je demokratizacija Srbije jedini put rešavanja problema nacionalnih manjina. "Srbija će poći putem demokratizacije i jednog dana postati slobodna, demokratska i građanska država. U takvoj će državi zahtev za nekakvom širokom autonomijom biti deplasiran i nepotreban. Verovatno ćemo sve ili bar većinu ciljeva postići regionalizacijom", stav je Rasima Ljajića.

Posle višegodišnjeg bojkota, novembra 1996. godine SDA Sulejmana Ugljanina, u koaliciji sa Reformsko-demokratskom strankom Sandžaka i Liberalno-bošnjačkom organizacijom, a pod nazivom "Lista za Sandžak dr Sulejman Ugljanin", izlazi na savezne i lokalne, a 1997. godine i na republičke izbore u Srbiji i Crnoj Gori.

"Lista za Sandžak" osvaja po tri mesta u Skupštinama Srbije i Crne Gore, dva u saveznom parlamentu i lokalnu vlast u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. Izborni uspeh partije Sulejmana Ugljanina pomućen je debaklom na lokalnim izborima u Crnoj Gori, gde najveća bošnjačko-muslimanska stranka ne uspeva da osvoji vlast čak ni u onim opštinama u kojima Bošnjaci-Muslimani imaju apsolutnu većinu. Svuda ih je ubedljivo potukla Demokratska partija socijalista crnogorskog predsednika Mila Đukanovića.

Vladavina bošnjačko-muslimanskih stranaka u Novom Pazaru, najvećem sandžačkom gradu i centru regije, nije dugo trajala pošto Vlada Srbije uvodi prinudnu upravu u ovom gradu početkom jula 1997. godine. Ukidanje lokalne vlasti i uvođenje prinudne uprave, Vlada je obrazložila "nesumnjivo nezakonitim postupanjem opštinskih organa, kojima se narušavaju ustavna i zakonska prava građana". Zvanični Beograd je novopazarskoj vlasti zamerio navodnu majorizaciju na štetu srpskog stanovništva, isticanje neprihvatljivih nacionalnih simbola, nefinansiranje školskih ustanova. Vlada Srbije imenovala je devetočlano opštinsko veće, koje još uvek vlada Novim Pazarom. Veće čini pet Bošnjaka-Muslimana i četiri Srbina, članova "leve" koalicije Jugoslovenske levice i Socijalističke

partije Srbije. Mada je bilo najava da će srbijanska Vlada smeniti lokalnu vlast i u preostala dva većinsko muslimanska grada, Sjenici i Tutinu, to se do sada nije desilo.

3. Napori za očuvanje međuetničke tolerancije u Novom Pazaru

3.1. Osnovna obeležja Novog Pazara kao multikulturene zajednice

U očima mnogih ljudi, najveći sandžački grad predstavlja sinonim za celu regiju. Novi Pazar su, u drugoj polovini 15. veka, osnovali Turci, a glavni arhitekta gradskog jezgra bio je Isah-beg Isaković, koji je projektovao i Sarajevo, tako da grad i danas krasi značajni spomenici islamske arhitekture. U blizini grada nalaze se lokaliteti značajni za istoriju Srba i srpske države: ostaci Rasa, prestonice prve srpske srednjovekovne države i manastir Sopoćani. Novi Pazar se dugo nalazio na važnim karavanskim drumovima, čemu može da zahvali za svoj brzi privredni uspon, zabeležen naročito tokom 16. i 17. veka, kada je bio jedan od najvažnijih zanatsko-trgovačkih gradova na Balkanu, razvijeniji od Beograda, Zagreba i Sarajeva.

Kada je značaj puteva opao, grad je počeo da stagnira. Između dva svetska rata Novi Pazar je imao solidno razvijenu trgovinu i zanate i u njemu je živelo svega 12 hiljada stanovnika, a 1945. godine taj broj je pao na samo 10 hiljada. Novi Pazar danas ima 80 hiljada stanovnika, dok novopazarsku opštinu sa nekoliko desetina sela i samim gradom naseljava više od 100 hiljada stanovnika. Kao što smo već istakli, Bošnjaci-Muslimani čine 80%, a Srbi 20% stanovništva grada. Ekonomski posmatrano, Novi Pazar spada u manje razvijena područja Srbije. Ovdašnji socijalistički privredni giganti doživeli su krah, što se odrazilo ne samo na Novi Pazar, već i na Tutin i Sjenicu gde postoje pogoni ovih preduzeća.

U uslovima ekonomske krize Sandžaklije, naročito Novopazarci, okreću se "maloj privredi". Novi Pazar početkom devedesetih ponovo postaje značajni trgovački punkt, kao i centar za proizvodnju tekstila i obuće. Umesto da podstakne ovakvo prestrukturiranje privrede, država je činila sve da, pod firmom borbe protiv "sive ekonomije", uguši novopazarski privatni sektor. Jedan od načina je nametanje poreza i doprinosa višestruko većih od onih u drugim delovima Srbije.

Preduzimački duh Pazaraca uticao je i na međunacionalne odnose. Početkom devedesetih nacionalna i nacionalistička osećanja i pokreti ojačali su u svim delovima tadašnje SFRJ, pa i u Sandžaku. Nacionalistička moda ovde nije dugo trajala, jer su praktični Pazarci, tradicionalno skloni trgovini, prednost dali ekonomiji nad politikom. U Novom Pazaru postoji više uspešnih "nacionalno mešovitih" firmi, u koje su Bošnjaci-Muslimani i Srbi zajednički uložili kapital.

Sve to je, uz viševjekovnu sandžačku toleranciju čiju osnovu ne čini ideološki komunistički koncept bratstva i jedinstva, već autentično poštovanje različitosti, doprinelo tome da u ovoj sredini budu izbegnuti ozbiljniji međunacionalni incidenti. Dok su se u obližnjoj Bosni i Hercegovini Srbi i Bošnjaci-Muslimani međusobno krvavo sukobljavali, a u ostalim delovima Sandžaka zabeleženi primeri raznih vrsta ugrožavanja bošnjačko-muslimanskog stanovništva, u Novom Pazaru nije zabeležen nijedan ozbiljniji međunacionalni incident.

Lokalno stanovništvo nije dozvolilo ni da "uljezi sa strane" pomute relativno dobre odnose. Najveća iskušenja na tom planu bili su miting Srpskog pokreta obnove 1991. godine pored Petrove crkve u okolini Novog Pazara i poseta lidera srpskih radikala Vojislava Šešelja gradu 1994. godine. Vuk Drašković, koji je u vreme mitinga SPO bio u nacionalističkoj fazi, poručio je tada Bošnjacima-Muslimanima da će, ukoliko "po zemlji Srbiji", nose turske ili neke druge nesrpske barjake "ostati i bez barjaka i bez ruke", što je ražestilo pripadnike te nacionalnosti. Sve se, na sreću, završilo samo tučom između simpatizera muslimanske Stranke demokratske akcije i SPO. Posetu Vojislava Šešelja Novom Pazaru Bošnjaci-Muslimani su "pozdravili" zvižducima, a većina Srba su lidera radikala na tribini SRS zapitali "Zašto vi iz Beograda dolazite i pokušavate da nas međusobno posvađate?"

Očuvanje korektnih međusobnih odnosa, možda pomalo paradoksalno, mimoišlo je kulturne institucije. Kao centar oblasti značajne i za srpsku i za bošnjačko-muslimansku naciju, Novi Pazar je bio sedište nekoliko višenacionalnih institucija. Politička kriza i nacionalno homogenizovanje početkom devedesetih, doveli su do skoro potpune marginalizacije nekadašnjih višenacionalnih kulturnih institucija i udruženja, kao što su klubovi pisaca "Sandžačka iskra" i "Rascia". Umesto njih, osnivaju se jednonacionalna kulturno-politička udruženja, a najpre "Stari Ras", koje je okupljalo intelektualce srpske nacionalnosti i nacionalističkih stavova. Od iole značajnijih višenacionalnih kulturnih manifestacija ostala su samo "Sopoćanska viđenja" likovnih umetnika.

Pod okriljem SDA Sulejmana Ugljanina, Bošnjaci-Muslimani osnivaju udruženja umetnika raznih struka, ali je njihova delatnost zanemarljiva. Novoosnovana udruženja, poput Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" i Udruženja pisaca Sandžaka, umesto da se bave očuvanjem i širenjem kulturnog stvaralaštva, česće su bila predmet političkih manipulacija.

Novi Pazar je i sedište nekoliko sandžačkih medija. Mediji u Novom Pazaru koji su u javnom vlasništvu nalaze se pod punom kontrolom države. Lokalna radio stanica i TV studio deo su "porodice" Radio-televizije Srbije, a kako je dugo godina celokupna televizijska ponuda bila svedena na dva ili tri programa državne televizije, satelitske antene su devedesetih godina u ovom gradu postale veoma popularna roba. Pazarci tako radije prate televizijske programe bosanske, hrvatske, turske, nemačke ili ostalih stranih televizija, nego programe Radio-televizije Srbije.

U Novom Pazaru postoji i niz privatnih radio i TV stanica, koje su ovde počele da se otvaraju nešto kasnije no u drugim delovima Srbije. Razlog je u problemu oko dobijanja frekvencija, što je u ovom osetljivijem području bilo otežano. Sve privatne TV i radio stanice karakteriše "bekstvo" od politike i orijentacija na emisije zabavnog tipa. Ovaj grad je i centar sandžačkih štampanih medija i u njemu trenutno izlaze "Has", nezavisni privatni magazin, "Parlament", nezavisni dnevnik, književni časopis "Mak" i "Glas islama", glasilo Islamske zajednice.

Međunacionalne odnose u Novom Pazaru i Sandžaku karakteriše suživot koji se svodi na tolerantni život jednih pored drugih. Pri tom međunacionalni brakovi i dalje predstavljaju retkost, ali ne i prijateljstva i poslovanje. Za razliku od nekih drugih gradova, ovde nikada nije postojao etnički podeljen korzo, ni kafići.

Kao pozitivni primeri borbe za očuvanje međusobnih odnosa mogu se navesti i prošle godine formirani omladinski klub "Urban in", koji kroz redovna okupljanja mladih

promoviše toleranciju, kao i međupartijski kontakti koji su jačali u najtežim trenucima. U Novom Pazaru su, naime, tokom 1991. godine kada je borbena gotovost jugoslovenske armije podignuta na viši nivo i tokom nedavne intervencije NATO protiv SRJ, stranke koje okupljaju pripadnike obe nacionalnosti aktivirale Međupartijsko telo.

3.2. Međupartijsko telo: ciljevi koji su formulisani i njihovo ostvarivanje

Odlukom Slobodana Miloševića, tadašnjeg predsednika Srbije, u Novom Pazaru je u proleće 1991. godine pripravnost policijskih i vojnih snaga podignuta na viši nivo. Faktičko uvođenje blažeg oblika vanrednog stanja nije imalo neposredan povod, ali, kako je predsednik Milošević odluku obznanio u jednom od retkih obraćanja naciji neposredno nakon žestokih anti-režimskih devetomartovskih demonstracija 1991. godine, pretpostavlja se da je razlog unutrašnjo-političke prirode. Miloševiću je bilo potrebno da pogled javnosti skrene sa političkih na nacionalne teme, a u tu svrhu upotrebio je navodne separatističke zahteve SDA, njihove tada česte stranačke mitinge i tuču između simpatizera SDA i SPO.

Fizički sukob između pristalica SDA i SPO ispred Petrove crkve pored Novog Pazara, na predizbornom mitingu stranke Vuka Draškovića doveo je, naime, do hapšenja nekoliko bošnjačko-muslimanskih aktivista. Ocenjujući da je policija nekorektno reagovala upotreblivši silu samo protiv Bošnjaka-Muslimana i hapšenjem isključivo članova SDA, grupe ljutih i uglavnom mlađih Novopazaraca krenuli su ka policijskoj stanici. Tražeći da policija odmah oslobodi njihove sunarodnike, demonstranti su zapretili da će provaliti u policijsku stanicu. Angažovanjem lokalnih političara i policije, izbegnut je incident širih razmera.

Pojedini državni mediji događaj su predstavili maltene kao muslimansku pobunu u srcu srpske države, što je zvanični Beograd, posle nekoliko meseci, upotrebio kao jedan od argumenata za slanje novih policijskih snaga u Novi Pazar i podizanje borbene gotovosti Vojske Jugoslavije. Na stacioniranje tenkova jugoslovenske armije na ulazima u grad i brdima oko grada sa cevima uperenim ka gradu, građani su panično reagovali. Jedni su, što su brže mogli, pobjegli iz grada, a oni koji su ostali očekivali su napad vojske. Grupa bošnjačko-muslimanskih i srpskih političara trezvenije je reagovala i osnovala Međupartijsko telo.

Ova organizacija koja okuplja šest srpskih i bošnjačko-muslimanskih stranaka (Novu demokratiju, Sabornu narodnu stranku, koaliciju Sandžak, Reformsko-demokratsku stranku Sandžaka, Liberalno-bošnjačku organizaciju i Socijaldemokratsku partiju radnika) uticala je, apelima i delatnostima, na sprečavanje širenja panike, lažnih vesti o međunacionalnim sukobima i tako očuvala zajedništvo. SPO ima status posmatrača, a njegovi predstavnici redovno su prisustvovali sastancima.

Predstavnici Međupartijskog tela uspostavili su kontakte sa policijom i vojskom, pratili situaciju iz minuta u minut, sastajali se skoro svakodnevno i, obraćajući se najpre pripadnicima svoje nacije, a zatim i komšijama druge nacionalnosti, uspeali da spreče izbijanje međunacionalnih konflikata. Kao neformalna organizacija, čiji se članovi okupljaju na dobrovoljnoj osnovi i uspostavljaju labilnu strukturu povezivanja, Međupartijsko telo je organizovalo niz sastanaka o različitim problemima, od bezbedonosnih do informativnih. Jednom od sastanaka prisustvovao je i sadašnji načelnik Generalštaba VJ Dragoljub Ojdanić,

tada komandant Užičkog korpusa. General Ojdanić je tada izjavio da armija predstavlja “faktor stabilnosti” i da “nema namere da remeti odnose u gradu”.

3.3. *Međupartijsko telo: rezultati koji su postignuti i problemi koji postoje*

U tadašnjoj Srbiji opterećenoj međunacionalnim strastima, višenacionalne organizacije ovakvog tipa bile su retkost. Svojim najvažnijim rezultatom, očuvanjem međuetničkog mira, Međupartijsko telo je pokazalo da provincijske sredine, koje u mnogo čemu zaostaju za Beogradom kao političkim centrom Srbije, itekako mogu da posluže kao primer.

U ostvarivanju svojih ciljeva Međupartijsko telo suočavalo se sa brojnim problemima. Medijska blokada, nametnuta od strane tada jedino postojećih državnih medija, nepoverenje i sumnjičenje koje je počelo da se javlja među lokalnim stanovništvom, sigurno nisu pomogli rad ove organizacije, koja je nastojala da fleksibilno i bez predrasuda reaguje na probleme onako kako su se oni javljali. Na primer, događalo se da lokalni radio odbije da emituje apel Međupartijskog tela građanima i vojsci za suzdržanost i mir. U ovakvom slučaju članovi Međupartijskog tela organizovali bi “posedke” (lokalni običaj večernjeg okupljanja, sedeljke) sa viđenijim članovima svoje etničke zajednice i prepričavali im dogovoreno.

Nakon smirivanja situacije u Novom Pazaru i povratka vojske u kasarne, Međupartijsko telo zamrzlo je svoj rad, a posle 1993. godine, kontakti su se sveli na povremene i retke sastanke. Da je praksa rada Međupartijskog tela primenjiva i za buduće prilike, pokazali su i vazdušni udari NATO protiv SRJ. Početak intervencije Zapadnoatlantskog vojnog saveza je u Novom Pazaru pobudio strahove da može doći do proširenja sukoba s Kosova i međunacionalnih konflikata. Lokalni Bošnjaci-Muslimani su se plašili mogućih akcija VJ ili srpskih paravojskih formacija, dok su se Srbi plašili albansko-muslimanskog saveza potpomognutog NATO intervencijom, kao i oružanih napada sandžačkih Muslimana. Međupartijsko telo je opet aktiviralo svoj rad, apelujući na građane da sačuvaju prisebnost, ne podležu strahu i panici i, posebno, da ne dozvole raspirivanje međuetničke mržnje.

4. Zaključci

Primer Novog Pazara i Međupartijskog tela pokazuju da čak i u izrazito nacionalistički ostrašćenju situaciji mogu opstati oaze razuma i tolerancije. Nakon kratkotrajnog nacionalističkog zanosa, Novi Pazar se “otrezniio”, uvidevši da se ne moramo međusobno voleti da bismo živeli zajedno.

Uz izuzetak lokalnih ogranaka vladajućih stranaka tročlane, SPS-SRS-JUL, koalicije i Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sulejmana Ugljanina, Međupartijsko telo je okupilo predstavnike svih ostalih značajnijih partija. U slučaju nekih srpskih stranaka, učesće u radu Međupartijskog tela povremeno je bilo suprotno politici partijske centrale u Beogradu, ali nijedan ogranak nije napustio ovu organizaciju, čime su pokazali da su im lokalni interesi važniji od preferenci centralnog partijskog vođstva.

Ovo telo olakšalo je pristup bošnjačko-muslimanskih stranaka zvaničnim organima vlasti. Pojednim sastancima Međupartijskog tela prisustvovali su i predstavnici opštine,

okruža, vojske i policije, koji inače ne bi rado razgovarali sa "sumnjivim muslimanskim" političarima. Na žalost, ovo telo je svoj rad zamrzavalo u mirnijim vremenima, što se i sada ponavlja. Od završetka NATO intervencije do trenutka kada se pisanje ovog teksta završava (septembar 1999. godine), nije održan nijedan sastanak. Ipak, s obzirom na dosadašnje iskustvo, sigurno je da će, u slučaju potrebe, rad Međupartijskog tela biti ponovo aktiviran.